

Mateja Režek

NEODVISNOST SODSTVA NA PREIZKUŠNJI

*Pravosodje in sistem politične kazenske represije
v Jugoslaviji (1948–1959)*

Desetletje po sporu z Informbirojem je bilo prelomno obdobje v zgodovini druge Jugoslavije. Vodstvo komunistične partije je tedaj opustilo togo posnemanje sovjetskega sistema, jugoslovanski socializem pa je začel dobivati drugačno podobo od tiste v Sovjetski zvezi. Kljub temu je bila neposredno po sporu z Informbirojem politika jugoslovanskih voditeljev vse prej kot premočrtna. Na eni strani so zavračali sovjetske obtožbe in neusmiljeno preganjali zagovornike resolucije Informbiroja, na drugi strani pa popravljali napake, ki jim jih je očital Stalin, ter s številnimi ukrepi dokazovali svojo poslušnost Moskvi. Takšno držo so jim narekoval tako ideološke vezi s Sovjetsko zvezo kot strah pred oboroženim posegom z Vzhoda in s tem povezano izgubo oblasti. Poudarjene stalinistične metode, ki so se jih še bolj kot prej oprijeli po sporu s Stalinom, so politično in gospodarsko krizo samo še bolj poglobile, zato so bili kmalu prisiljeni poiskati drugačne rešitve. Obenem je na jugoslovanske oblasti pritiskal Zahod, ki je v zameno za gospodarsko, politično in vojaško pomoč pričakoval koncesije v obliki demokratizacije politične ureditve.

Prisiljeni in odločni iznajti alternativo sovjetskemu modelu socializma so jugoslovanski voditelji na pragu petdesetih let ubrali vrtoglavo pot ideoloških iskanj. Krivdo za deformacije sovjetskega sistema so videli predvsem v zaverovanosti v močno državo, zato so začeli v nas-

protju s sovjetskim centralizmom poudarjati Marxovo tezo o odmiranju države, po kateri naj bi funkcije države postopoma prevzel delavski razred. Temu so se skušali približati z uvedbo samoupravljanja in družbene lastnine ter z decentralizacijo oblasti. Samoupravljanje je bilo najprej uvedeno v gospodarskih podjetjih, vendar so bila pooblastila delavskih svetov sprva bolj ali manj simbolična, domala vsa gospodarska gibanja pa je še naprej usmerjala centralna oblast. Politični voditelji so sklenili poenostaviti tudi orjaški državni aparat. Poleg tako imenovane reakcije so namreč najhujšega sovražnika socializma videli v birokraciji, ki se, če se ji ne prirežejo krila, slejkoprej razvije v vladajoči družbeni sloj.

Kritika stalinizma je spodbudila tudi razmišljanja o ločitvi partijske in državne oblasti, ki sta se dotlej tesno prepletali. Na šestem kongresu novembra 1952 se je Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) deklarativno odpovedala neposredni oblasti ter se preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije (ZKJ). Njena temeljna naloga naj bi postalo idejno usmerjanje in vzgoja množic v duhu socializma, s preimenovanjem pa so želeli njeni voditelji tudi navzven poudariti novo vlogo partije. V sklepih šestega kongresa se je zrcalila povrnjena politična samozavest in vizionarstvo tistega časa, čeprav za tako globoko rekonstrukcijo družbe, kot so jo napovedovali, ni bilo resnične volje in pripravljenosti. Notranji ustroj

partije je zato ostal skoraj nedotaknjen. Temeljil je na načelu tako imenovanega demokratičnega centralizma, po katerem so bili višji organi nadrejeni nižjim, manjšina pa se je morala prilagajati sklepom večine, čeprav je bila znotraj partije dovoljena nekoliko svobodnejša razprava kot prej. V nasprotju s sklepi šestega kongresa sta se še vedno prepletali tudi državna in partijska oblast, edina zares avtonomna institucija sistema pa je bil Izvršni komite Centralnega komiteja (CK) ZKJ.

V začetku petdesetih let je prišlo do radikalnih premikov predvsem v ideologiji, praksa pa je za njimi precej zaostajala, saj je partija dovoljevala demokratizacijo le znotraj okvirov, ki so še zagotavljali njen politični monopol. Kljub temu je politična odjuga zajela domala vsa področja družbenega življenja, med njimi tudi pravosodje in kazensko pravo, ki sta bila dotlej le podaljšani roki revolucionarne oblasti.

Politična kazenska represija je bila v Jugoslaviji najostrejša v prvih letih po drugi svetovni vojni, ko je komunistična partija prevzela oblast, obenem pa tudi popoln nadzor nad pravosodjem. Njena politična represija je pravno slonela predvsem na zakonu o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo,¹ ki je politične delikte opredeljeval nadvse ohlapno ter s tem zajel domala vse dejanja, za katera je oblast menila, da jih je treba preganjati. Ker do leta 1951 ni bilo popolnega kazenskega zakonika, so posamični zakoni obravnavali tudi druge skupine kaznivih dejanj. Varstvu države so bili poleg zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo namenjeni tudi zakon o zaščiti ljudskega premoženja, zakon o prepovedi izzivanja nacionalne, rasne in verske nestrpnosti ter zakon o zatiranju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaze. Decembra 1947 je zvezna skupščina sprejela splošni del kazenskega zakonika,² ki se je prav tako zgledoval po sovjetski zakonodaji. Obsegal je le nekaj načelnih določb o kaznivih dejanjih, kazenski odgovornosti in sankcijah, že te pa so resno ogrožale temeljne pravice in svoboščine dr-

žavljanov. Zakon denimo ni spoštoval načela, da ni kaznivega dejanja in kazni zanj brez ustreznega zakona, temveč je uveljavil analogijo oziroma sklepanje po podobnosti kaznivih dejanj. S tem je poteptal načelo zakonitosti in odprl vrata samovolji, že tako represivni zakoni pa so postali zaradi možnosti ekstenzivne interpretacije še ostrejši.

Revolucionarna oblast je v praksi zavrnila načelo delitve oblasti na zakonodajno, izvršno in sodno, namesto tega pa uvedla enotno oblast. Sodstvo je izgubilo vsakršno samostojnosti, kajti »ljudska oblast« je bila, kot se je avgusta 1945 izrazil poslanec začasne ljudske skupščine, kasneje minister za pravosodje, Frane Frol, »enotna in nedeljiva in vedno pridržana ljudstvu, zato je potemtakem tudi sodna funkcija vedno povezana z izvorom oblasti: z ljudstvom.«³ Politično zvestobo sodstva si je oblast zagotovila tudi z drugimi ukrepi, zlasti z uvedbo instituta sodnikov laikov, sodnikov brez pravne izobrazbe, včasih celo brez vsakršne izobrazbe, ki pa so bili toliko bolj predani novi politični ureditvi. Dejansko so bili sodniki laiki politični aktivisti, ki so z izrazito enostranskim sojenjem in nepoznavanjem zakonov resno ogrožali pravno varnost državljanov. Pomanjkljivosti instituta sodnikov laikov je oblast zaznala razmeroma zgodaj, saj se je že oktobra 1947 v poročilu slovenskega ministrstva za pravosodje znašla ugotovitev, da sodniki laiki nepravilno uporabljajo zakone in izrekajo kazni, ki jih zakon sploh ne pozna.⁴ Zaradi nepravilnosti v njihovem sojenju so se kmalu pojavile zahteve po večji strokovnosti in sistematičnem izobraževanju sodnikov laikov. Na pragu pomladi 1948 je slovensko pravosodno ministrstvo poročalo, da »smo s čiščenjem in prevzgojo pravniškega kadra pri naših sodiščih dosegli, da je odpadla potreba po političnih aktivistih pri sodiščih, kar so sodniki nepravnikih sprva dejansko bili. Začeli smo uveljavljati načelo, da veljajo tudi za sodnike nepravnikih enaki kriteriji kot za sodnike pravnikih in da ne moremo več ločiti pri sodniku politične izgrajenosti na eni strani in njegovega strokovnega znanja na drugi strani.«⁵ Kljub dodatnemu izobraževanju in nenehnim opozorilom so sodniki laiki ponavljali napake, zato so začele oblasti razmišljati o ukinitvi tega instituta. Tik pred njegovo načel-

¹ Uradni list DFJ, 1945, št. 66. Več o materialnem kazenskem pravu: Ljubo Bavcon, Ivan Bele, Peter Koba, Marijan Pavčnik: Kazenskopravno varstvo države in njene družbene ureditve; politični delikt, Ljubljana 1987, str. 175–177; Ljubo Bavcon, Alenka Šelih: Kazensko pravo; splošni del, Ljubljana 1999, str. 92–93; Ljubo Bavcon: Materialno kazensko pravo v času dachauskih procesov, v: Dachauski procesi; raziskovalno poročilo z dokumenti, Ljubljana 1990, str. 118–124.

² Uradni list FLRJ, 1947, št. 106.

³ Treće zasjedanje AVNOJ i zasjedanje privremene narodne skupštine, 7.–24. 8. 1945, str. 383.

⁴ Roman Ferjančič, Louro Šturm: Brezpravje; slovensko pravosodje po letu 1945, Ljubljana 1998, str. 19.

⁵ Prav tam, str. 114.

no odpravo leta 1951 je bilo med jugoslovanskimi sodniki 21 odstotkov laikov, vendar se je njihov delež po posameznih republikah precej razlikoval. Daleč največ sodnikov laikov je bilo med bosansko-hercegovskimi sodniki, kar 60 odstotkov, njihovo število pa je obenem doseglo tudi 40 odstotkov vseh laikov na jugoslovanskih sodiščih.⁶

Pod vplivom sovjetske teorije je leta 1948 nastal tudi zakon o kazenskem postopku.⁷ Pravice obdolženca in vlogo odvetnika je postavljal v ozadje, bolj kot običajno pa je v predhodnem postopku poudarjal vlogo javnega tožilca in organov državne varnosti, ki naj bi delovali pod tožilčevim nadzorom. Dejansko je imela v prvih povojnih letih Uprava državne varnosti (UDV) odločilno vlogo v celotnem kazenskem postopku, saj je javno tožilstvo njene odločitve nemalokrat zgolj pravno formuliralo, sodišče pa potrdilo pred javnostjo. Tedanji zvezni javni tožilec Josip Hrnčević je v spominih zapisal, da je bila pri pomembnejših kaznivih dejanjih preiskava v rokah UDV, v postopkih, ki so bili sproženi z namenom zaplembe premoženja, pa se je celo dogajalo, da so javni tožilci v sodelovanju s partijskimi komiteji in UDV vnaprej določili, koga in kako kaznovati ter od sodišča zahtevali le izvršitev.⁸ V političnih sodnih procesih je preiskava pogosto potekala le v smeri obremenjevanja obtoženca, ta pa je bil zaradi nedosledne zakonodaje z obtožnico nemalokrat seznanjen šele na glavni obravnavi. Sodniki, med katerimi je bilo precej nepravnikov, so se ob zanemarljivi vlogi odvetnikov mnogokrat opirali le na trditve javnih tožilcev, sodbe pa prepisovali iz obtožnic, kar pomeni, da mnogim obtožencem niso sodila sodišča, temveč javni tožilci.⁹

Nezakonitost in samovolja sta se razrasli zlasti v političnih sodnih procesih. Mednje so sodili procesi proti kolaborantom in vojnim zločincem, sojenja nasprotnikom komunizma ter sodni procesi, sproženi z namenom zaplembe premoženja. Nedorolgo zatem so se jim pridružila sojenja komunistom, med katerimi so bili daleč

najobsežnejši tako imenovani Dachauski procesi med letoma 1947 in 1949. Neposredno po sporu s Sovjetsko zvezo se je krog političnih nasprotnikov razširil tudi na komuniste, ki so zagovarjali resolucijo Informbiroja. V brezglavem strahu so oblasti preganjale tako resnične kot namišljene »informbirojevce«, število notranjih sovražnikov pa je tako naraslo, da ga sodišča kmalu niso dohajala. Oblast je zato del pristojnosti prenesla na upravne organe, ki so brez vsakršne sodne obravnave pošiljali ljudi na tako imenovano družbeno koristno delo na Goli otok ali v kak drug kraj. Po doslej znanih podatkih je bilo kaznovanih 16.288 oseb, število vseh, ki so jih jugoslovanske oblasti obravnavale zaradi »informbirojevstva«, pa presega 55.000. Med kaznovanimi je bilo Slovencev razmeroma malo, le 3.4 odstotka, precej večji, kar 65 odstoten, pa je bil delež Srbov in Črnogorcev.¹⁰

Klasični kriminal je bil v prvih povojnih letih deležen precej manjše pozornosti, čeprav se je zaradi neurejene zakonodaje pogosto dogajalo, da so skušali javni tožilci tudi najbanalnejšim kaznivim dejanjem pripisati politično težo. Vodilni hrvaški politik Vladimir Bakarić je februarja 1951 v zvezni skupščini grajal takšne poskuse javnih tožilcev, saj so po njegovih besedah debeli premazi politične barve prek običajnega kriminala zmanjševali težo storjenih kaznivih dejanj, kaznim pa nadeli privid trenutnega političnega oportunitizma.¹¹

Bakarićeva kritika javnih tožilcev sodi v čas, ko je jugoslovanski politični vrh že opustil posnemanje sovjetskega vzora in začel iskati alternativni model socializma. Val sprememb je zajel tudi pravosodje in kazensko pravo, ki sta dotlej nosila izrazit sovjetski pečat. Eden najpomembnejših partijskih dokumentov, ki je posegel na to področje, je bila Resolucija o nadaljnji krepitvi pravosodja in zakonitosti, sprejeta na četrtem plenumu CK KPJ junija 1951.¹² Resolucija je v marsičem spremenila dotedanji koncept pravosodja, saj so se partijski voditelji zavzeli za utrditev zakonitosti in izpopolnitev sodne zakonodaje, poudarili pa so tudi, da morajo biti sodniki ne le predani socializmu, temveč tudi pravno

⁶ Četrti plenum CK KPJ, 3.–4. 6. 1951, v: *Sednitce Centralnog komiteta KPJ (1948–1952)*, Beograd 1985, str. 529.

⁷ *Uradni list FLRJ*, 1948, št. 97. Več o procesnem kazenskem pravu: Peter Kobe: *Kazensko pravni sistem, organi kazenskega pregona in pravosodja v času dachauskih procesov*, v: *Dachauski procesi*, str. 91–106.

⁸ Josip Hrnčević: *Svjedočanstva*, Zagreb 1986, str. 122, 127–128.

⁹ R. Ferjančič, L. Šturm: *Brezpravje*, str. 28–33.

¹⁰ Radovan Radonjić: *Izgubljena orijentacija*, Beograd 1985, str. 74–77.

¹¹ *Treće redovno zasedanje Veća naroda i Saveznog veća; stenografske beleške*, 25.–27. 2. 1951, Beograd 1951, str. 30–31.

¹² *Resolucija IV. plenuma CK KPJ o nadaljnji krepitvi pravosodja in zakonitosti. Komunist*, V, 1951, št. 2–3, str. 1–4.

izobraženi, s čimer je bil vsaj načelno opuščen institut sodnikov laikov. Preiskavo o kaznivih dejanjih naj bi prevzela sodišča, funkcija javnega tožilca bi bila omejena na zastopanje obtožbe pred sodiščem, dotlej stigmatizirani odvetniki pa naj bi dobili več prostora v kazenskem postopku.

Uvodni referat četrtega plenuma je pripravil zvezni notranji minister in načelnik UDV Aleksandar Ranković. Ta je za tisti čas dokaj odkrito govoril o napakah in slabostih v delovanju pravosodja in organov kazenskega pregona, vendar je bilo v njegovih besedah precej sprenevedanja. Tako je denimo Goli otok opisal kot »delovišče socialistične izgradnje, kjer je zapornikom, poleg koristnega fizičnega dela, omogočeno tudi kulturno-prosvetno življenje«. ¹³ V nadaljevanju je povedal, da je napočil čas, ko je treba okrepiti pravosodje, utrditi zakonitost in zaščititi pravice državljanov ter s tem preprečiti samovoljo in nezakonitost. Sodišča so namreč po njegovih ocenah mnogokrat sodila površno in pod vplivom lokalnih oblasti, njihove odločitve pa so se opirale bodisi na premoženjsko stanje, razredno pripadnost ali preteklost posameznikov, ne pa na konkretna kazniva dejanja. Poleg tega so se sodniki nemalokrat zadovoljili zgolj z izsledki UDV in obtoženčevim priznanjem, za materialno resnico pa jim ni bilo mar. Ranković je priznaval, da je številne napake zagrešila tudi UDV, ki ji je sam načeloval. Tajna policija namreč pogosto ni spoštovala zakonov, čeprav se »v nobenem primeru ne nahaja nad oblastjo in zakonom, temveč je po svojem značaju in nalogah predvsem poklicana, da ščiti interese ljudske skupnosti in da se strogo drži zakona«. ¹⁴ Zlasti kritičen je bil do neupravičenih aretacij, saj je bilo po podatkih javnega tožilstva in ministrstva za notranje zadeve leta 1949 kar 47 odstotkov aretacij neutemeljenih. Poleg tega je UDV pogosto kršila zakonske roke pri prijavljanju aretacij tožilstvu ter izsiljevala sojenja, četudi je šlo za neznatna kazniva dejanja.

Skrb zbujujoče stanje v pravosodju je bilo po Rankovićevem mnenju posledica vpletanja lokalnih oblasti v delo sodišč, saj so ponekod sodniki iz strahu pred morebitno nepravilno odločitvijo pričakovali povsem konkretna navodila, kako naj sodijo. Ranković je zato izrecno zavrnil vsakršen poskus neposrednega vpletanja v delo

sodišč z lokalnih oblastnih pozicij, ne pa tudi z najvišjih. Obenem je poudaril, da »neodvisnost naših sodišč ne pomeni in ne sme pomeniti njihove neodvisnosti od pridobitev ljudske revolucije, od interesov delovnih množic, niti njihove izoliranosti od družbenih in političnih dogajanj naše socialistične graditve«. ¹⁵ Zavzel se je tudi za strokovno izpopolnjevanje sodnikov, ki bi morali biti hkrati dobro seznanjeni s politično usmeritvijo. Pogoj za mesto stalnega sodnika naj bi postala pravna izobrazba, od tega načela pa bi smeli odstopiti le ob resničnem pomanjkanju strokovnega kadra. Poleg tega bi morali preiskavo prenesti na sodišča in poskrbeti za zakonitost predhodnega postopka, okrepiti pa bi morali tudi vlogo odvetnikov. Utrditev ugleda sodišč, krepitev zakonitosti in demokratizacija pa nikakor ne pomenijo popuščanja sovražnikom socializma, je bil odločen notranji minister, »nasprotno, prav sodišča, ki bodo imela veliko avtoriteto in bodo svoje delovanje utemeljevala na spoštovanju zakonitosti - bodo in morajo biti najstrožji in najbolj neusmiljeni sovražnik vseh pojavov, ki povzročajo škodo socialistični skupnosti ali ogrožajo njen obstoj«. ¹⁶

V razpravi po Rankovićevem referatu se je odnosa lokalnih partijskih organizacij do sodišč dotaknil tudi Josip Hrnčević. Po njegovem mnenju se je ta odnos omejeval zgolj na direktive, »takšno komandiranje pa ni prihajalo le s strani lokalnih organov. Vemo za razne stvari. Na primer, ne le da so sekretarji menili, da morajo celo v mesecih odrediti kazen, ki jo bo izreklo sodišče, kar je resnično povsem narobe, temveč so takšne direktive prihajale tudi od zgoraj«. ¹⁷ Poleg tega se je postopek pred sodišči pogosto odvijal v povsem napačno smer, saj je bil usmerjen predvsem k dokazovanju krivde obtoženca, obramba pa ni imela nikakršne veljave. Zakaj je imela partija odklonilen odnos do odvetnikov, je skušal pojasniti Miloš Minić. Odrinjenost odvetnikov je opravičeval z njihovo »idejno zaostalostjo«, ¹⁸ čeprav so v resnici odvetniki tedaj veljali za vnaprej sumljive, pritiskom pa so bili podvrženi zlasti tisti, ki so zagovarjali politične pristopnike.

Mnenjem o sovražnosti odvetnikov je pritegnil tudi Edvard Kardelj. Poudaril je, da bo treba izbiri odvetnikov v prihodnje nameniti več po-

¹⁵ Prav tam, str. 527.

¹⁶ Prav tam, str. 542.

¹⁷ Prav tam, str. 546.

¹⁸ Prav tam, str. 555.

¹³ Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948-1952), str. 514.

¹⁴ Prav tam, str. 522.

zornosti, kajti »če ne dosežemo kvalitete kadrov v advokaturi, jo bomo morali enkrat razpustiti. Zdaj je celotna dejavnost advokature uperjena proti nam.«¹⁹ Govoril je tudi o napakah v sistemu pravosodja, zlasti o premoči javnih tožilcev in mačehovskem odnosu do sodnikov, ki so bili slabo plačani in odrinjeni v povsem neprimerne prostore, za nameček pa so se v njihovo delo vpletale lokalne oblasti. Kardelj je menil, da bi morala vrhovna sodišča postati samostojnejša, vendar bi jih morali prej politično in strokovno utrditi, kajti »dati jim zelo pomembne naloge, pustiti pa slabe kadre, /.../ to bi praktično pomenilo oslabiti naš sistem. Tukaj ne smemo imeti iluzij. Ko govorimo o neodvisnosti sodišč, ne govorimo o neki administrativni neodvisnosti. Tu gre, po mojem mnenju, predvsem za neodvisnost sodišč od lokalnih faktorjev. To je najvažnejše. Sodišča morajo delati na podlagi zakona, pa tudi na splošni liniji partijske politike.«²⁰ Ker naj bi vrhovna sodišča politično usmerjala delo nižjih sodišč, bi morali biti med vrhovnimi sodniki tudi člani partijskega vodstva, pri čemer »ne pravim, da bi morali biti vsi (vrhovni sodniki) člani CK, temveč da bo vsaj čvrsto jedro, na katero se bo Partija mogla opreti.« Partija namreč ni nameravala spustiti vajeti iz rok, njeni voditelji pa tega niti niso prikrivali. Kardelj je, denimo, svoj pogled na neodvisnost sodstva izrazil z besedami: »Bili bi iluzionisti in frazerji, če bi rekli, da želimo povsem neodvisna sodišča, vendar moramo preprečiti, da bi lahko vsak lokalni organ, kolikor bi hotel, vplival na njih.«²¹

Z načelno prepovedjo vmešavanja lokalnih oblasti v delo sodišč je bil resda storjen korak k njihovi neodvisnosti, vendar o pravi samostojnosti sodstva ne moremo govoriti, ker so morala sodišča še vedno odločati v sozvočju s partijsko politiko. Oblast se je namreč odpovedala le neposrednemu poseganju v njihovo delo, ne pa tudi posrednemu vplivu nanje, saj so morali sodniki poleg strokovnih izpolnjevati tudi politične pogoje. Premik k neodvisnosti sodstva je pomenila tudi opustitev instituta sodnikov laikov, čeprav je bilo še konec leta 1952 na jugoslovanskih sodiščih prek 11 odstotkov sodnikov brez pravne izobrazbe.²² V Sloveniji je bil odstotek sodnikov laikov nekoliko nižji, zato so slo-

venski partijski voditelji že aprila 1952 ugotavljali, da vprašanje strokovnosti sodnikov ni več aktualno. Bolj vprašljiva naj bi bila njihova politična primernost, kajti na Hrvaškem so se po besedah Mirka Zlatnarja »pri reorganizaciji orientirali samo na strokovnost ter so natrpali sodišča s pravniki, ne glede na to, ali je član Partije ali ne. Tako so si v sodno službo natrpali veliko ljudi, ki so negativni, ter so glede tega dosti na slabšem kot pri nas.«²³

Da bi si zagotovila vdanost sodnikov, jih je skušala oblast čim več pritegniti v partijo, kajti, kot je na seji politbiroja CK KPS 18. maja 1951 povedal Boris Kraigher, »morajo biti sodišča tako formirana, da se na njih lahko zanesemo kot na UDV.«²⁴ Leta 1954 je bila na slovenskih sodiščih skoraj polovica stalnih sodnikov članov ZKS, kar je v primerjavi z letom 1951, ko je bila v partijo včlanjena tretjina sodnikov, opazen porast.²⁵ Še več skrbi so oblastem povzročali odvetniki, saj so se po Kraigherjevih besedah v njihovih vrstah združevali »klerikalni in liberalni elementi v zelo rafinirani, ne konkretno organizirani, toda praktično vsakodnevnih akciji proti socializmu.«²⁶

Kljub zahtevam po večji neodvisnosti sodišč in prepovedi vmešavanja lokalnih oblasti v njihovo delo je šel razvoj marsikje svojo pot. Navodila od zgoraj so bila namreč nejasna in dvoumna, odločitev o tem, kje je meja med neposrednim vpletanjem v delo sodišč in posrednim političnim vplivanjem, pa je bila največkrat prepuščena lokalnim partijskim komitejem, ki so si priporočila višjih forumov pogosto razlagali po svoje. Tako se je denimo konec leta 1951 v Trbovljah zgodilo, da se je moral neki sodnik zagovarjati pred okrajnim komitejem, češ da je nepravilno sodil, zalegla pa niso niti opozorila predsednika okrožnega sodišča in okrožnega tožilca o nedopustnosti takšnega ravnanja. Spet drugje so po mnenju partijskih voditeljev neodvisnost sodstva razumeli preveč dobesedno, saj so »nekako dvignili roke od sodišč.«²⁷

¹⁹ Prav tam, str. 567.

²⁰ Prav tam, str. 564.

²¹ Prav tam, str. 565.

²² Šesto redovno zasedanje Veća naroda i Saveznog veća; stenografske beleške (knjiga druga), Beograd 1953, str. 238.

²³ ARS I, fond CK ZKS, šl. 2, Seja organizacijskega sekretariata CK KPS, 28. 4. 1952, str. 2

²⁴ ARS I, fond CK ZKS, šl. 2, Seja politbiroja CK KPS, 18. 5. 1951, str. 1.

²⁵ R. Ferjančič, L. Šturm: Brezpravje, str. 57.

²⁶ ARS I, fond CK ZKS, šl. 1, VII. plenarno zasedanje CK KPS, 26.-27. 1. 1952, str. 8.

²⁷ Prav tam, str. 26.

Že tako omejeno neodvisnost sodstva je redkokdo spoštoval, sodne odločitve pa so napadali celo v tisku. Nestrinjanje s posameznimi odločitvami sodišč se je nemalokrat sprevrglo v udrihanje po sodstvu, ki da ne razume revolucionarnih sprememb v družbi, podlega preživetju miselnosti in se zateka k formalizmu, s katerim ščiti predvsem nasprotnike socializma. Nič bolj spoštljivi do sodstva niso bili najvišji partijski voditelji. Tako je denimo član CK ZKJ in eden vplivnejših partijskih ideologov Milentije Popović julija 1953 v Naši stvarnosti ostro napadel sodišča, trditve o njihovem nerevolucionarnem sojenju in formalizmu pa je podkrepil s tremi, po njegovem mnenju nepravilnimi sodnimi odločitvami. V prvem primeru naj bi neki »reakcionar« javno razglašal, da se bo kralj Peter vrnil, hkrati pa žalil Tita. Ogorčen nad njegovimi besedami, ga je neki komunist pretepel in bil obsodjen na deset mesecev zapora, »reakcionar« pa naj bi ostal na prostosti. K formalizmu naj bi se sodišče zateklo tudi v drugih dveh primerih, ko je nekega »špekulanta« iz povsem formalnih razlogov oprostilo davka oziroma ko je na zaporno kazen obsodilo komunista, ki naj bi v času obveznih odkupov nadlegoval nekega »vaškega mogotca«. Takšna sodna praksa je bila po Popovičevem mnenju posledica nepravilnega razumevanja sprememb, ki so se zgodile v preteklih letih, zato se je spraševal, ali so sodniki in odvetniki sploh dorasli zahtevam časa in ali se ni morda prav zaradi njihove buržoazne miselnosti sovražnik že vtihotal v socialistično življenje.²⁸

Površnim ocenam in udrihanju vseprek se je na zasedanju zvezne skupščine septembra 1953 uprl predsednik vrhovnega sodišča FLRJ Josip Hrnčević. Čeprav se je strinjal, da mora biti delo sodišč podvrženo nadzoru javnosti, je opozoril, da kritiki mnogokrat ne ločijo resničnega formalizma od namišljenega. O pravnem formalizmu bi namreč lahko govorili le tedaj, ko sodnik zaradi površnosti, zmede in zunanjega pritiska pred seboj ne vidi bistva odnosov, o katerih odloča, v takšnih primerih pa zakon omogoča pritožbo na višje sodišče, obnovitev postopka in druga izredna pravna sredstva, s katerimi je mogoče preprečiti ali vsaj omejiti krivice. Na očitke, da sodišča izrekajo preblage kazni, je Hrnčević odgovoril, da so dolgoletne zaporne kazni že same po sebi dovolj hude, predvsem pa, da na-

men kaznovanja ni maščevanje, temveč odvrčanje od kaznivih dejanj ter izolacija in prevzgoja storilca. Strogo spoštovanje zakonov je nekaj povsem drugega od pravnega formalizma, je poudaril predsednik vrhovnega sodišča, vprašal pa se je tudi, kaj bi ostalo od zakonov, če jih ne bi spoštovali. Zakoni namreč zagotavljajo svobodo in pravice državljanov, z njihovim nespoštovanjem pa bi odprli vrata samovolji in brezpravju.²⁹

Zaradi kritik, kakršna je bila Popovičeva, se je marsikateri sodnik spraševal, ali so represivne metode iz časov obveznih odkupov res stvar preteklosti in ali ni morda načelo enakosti pred zakonom zgolj deklarativno. V polemiko o pravosodju v Naši stvarnosti sta se zato vključila sodnik vrhovnega sodišča FLRJ Vladimir Kalember in sodnik vrhovnega sodišča LR Srbije Tihomir Janić, ki sta dokazovala enostranskost Popovičeve kritike in svarila pred brezpravjem, v katerem bi se znašli, če bi dopuščali samovoljo lokalnih aktivistov. Opozorila sta tudi, da primeri, ki jih je navedel Popović, niso bili niti posrečeno izbrani niti natančno opisani. V prvem primeru je namreč komunist vinjenemu »reakcionarju« povzročil hude telesne poškodbe, zato mu je sodišče odmerilo temu primerno zaporno kazen, zaradi besed, ki jih je izrekel v pijanosti, pa je kazen štirih mesecev zapora doletela tudi »reakcionarja«. V drugem primeru je sodišče razveljavilo odločbo davčnega organa, ker je bil »špekulantu« davek odmerjen brez ugotovitve davčne osnove, v tretjem primeru pa je sodišče ugotovilo, da je organ odkupa resnično grobo ravnal z »vaškim mogotcem«.³⁰

Kako majhen vpliv so imeli pozivi k spoštovanju zakonitosti in kako omejena je bila neodvisnost sodstva, dokazuje Titov govor v Trebinju 3. oktobra 1954. Predsednik republike je povedal, da kljub zahtevam po strogem spoštovanju zakonov, ki varujejo državno ureditev in interese državljanov, nekateri s pomočjo sodišč še vedno zlorablajo njihove pomanjkljivosti. Z delom sodišč, ki da nepravilno interpretirajo socialistične zakone in se za nameček upirajo javni kritiki, zato ni bil zadovoljen. »V naši državi je sleherni človek podrejen javnemu mnenju, mne-

²⁸ Milentije Popović: O nekim pojavama iz oblasti pravne i sudske prakse. Naša stvarnost, VII, 1953, št. 7, str. 125–130.

²⁹ Šesto redovno zasedanje Veća naroda i Saveznog veća, str. 255–260.

³⁰ Vladimir Kalember, Tihomir Janić: Povodom napisa »O nekim pojavama iz oblasti pravne i sudske prakse«. Naša stvarnost, VII, 1953, št. 11, str. 103–112.

nju skupnosti, kritiki. So mar sodniki kaj drugega,« se je spraševal ter nadaljeval, da »imamo tudi take sodnike, ki ne zaupam, da imajo pri izpolnjevanju svoje dolžnosti dobre namene; saj imamo celo vrsto dokazov, kako so izrabljali svojo sodno prakso. /.../ Ne bom jih omenjal, rečem pa, naj si zapomnijo, da imamo v naši skupnosti tudi vrhovno nadzorstvo, in sicer ljudstvo - temu nadzorstvu pa se ne bo izognil nihče; in ti ljudje ne smejo prav nič godrnjati, zakaj ljudstvo ima pravico, da jih nadzoruje in da pove, kaj je pravično in kaj ne.«³¹

Milejše sodbe, ob katere so se spotikali celo najvplivnejši politiki, so bile plod nove kazenske zakonodaje oziroma politične sprostitev po prelomu s stalinizmom. Marca 1951 je zvezna skupščina sprejela kazenski zakonik,³² ki je v splošnem delu odpravil analogijo ter s tem omejil samovoljo in nezakonitost. V nasprotju s stari kazenskim zakonikom je obsegal tudi posebni del oziroma seznam prepovedanih dejanj in kazni zanje, zajel pa je tudi klasična kazniva dejanja, za katera so dotlej sodili na podlagi predvojne kazenske zakonodaje. Novi kazenski zakonik je vnesel precejšnje novosti na področje kaznovanja, saj je ukinil kazni izgube državljanstva, odvzema prostosti s prisilnim delom, izgube čina in državne službe, razen za tujce pa tudi kazni izgonu. Smrtne kazni sicer ni odpravil, vendar so jo smela sodišča izrekati le kot skrajni ukrep za najhujša kazniva dejanja, sodnik pa je imel vedno na izbiri kazni dosmrtnega zapora. Kot stranska kazni je še vedno obstajala kazni izgube državljanstvih pravic, ki je zajemala odvzem volilne pravice, pravice opravljanja voljenih funkcij in javnega nastopanja, kazni konfiskacije premoženja pa je bila lahko izrečena kot stranska kazni le za tista kazniva dejanja, kjer je bilo to izrecno določeno. Kazenski zakonik je v naslednjih letih doživel nekaj sprememb, kazensko represijo pa je omilila zlasti leta 1959 sprejeta novela kazenskega zakonika,³³ ki je ublažila kazni za nekatere delikte, zmanjšala število kaznivih dejanj, za katera se je lahko izrekla smrtna kazni, odpravila izvršitev

smrtne kazni z obešenjem ter namesto dosmrtnega zapora uvedla dvajsetletno zaporno kazni.

Septembra 1953 je zvezna skupščina sprejela tudi novi zakonik o kazenskem postopku.³⁴ Najpomembnejše novosti so bile prenos preiskave v roke sodišča, razširitev pravice do obrambe, omejitev trajanja pripora in preiskovalnega zapora, pravica do pritožbe ter pravica po krivem obsojenih ali nezakonito zaprtih do odškodnine. Zakonik o kazenskem postopku je precej omejil vsemogočnost javnih tožilcev, čeprav so ti zadržali pomembno pooblastilo, da lahko zahtevo o poizvedbah sprožijo kazenski postopek, ne da bi bila njihova zahteva podvržena nadzoru. Javni tožilec je imel glavno besedo v predhodnem oziroma pripravljalnem postopku, saj je odločil, kateri organ bo opravil poizvedbe, pri čemer je imel na izbiri preiskovalnega sodnika ali organ za notranje zadeve. Kot je v dopisu Borisu Kraigherju julija 1953 zapisal podpredsednik zveznega izvršnega sveta Aleksandar Ranković, pa so lahko organi za notranje zadeve »v nujnih primerih« začeli poizvedovati tudi brez zahteve javnega tožilca. Drugi del predhodnega postopka, preiskavo, naj bi vodilo okrožno sodišče po senatu ali preiskovalnem sodniku, pri čemer je Ranković poudaril, da mora imeti preiskovalni sodnik ustrezno strokovno izobrazbo »in druge kvalifikacije«. V sozvočju s tem navodilom je Državni sekretariat za pravosodno upravo LRS izdelal načrt, koliko preiskovalnih sodnikov bi bilo treba izvoliti na posameznih okrožnih sodiščih in kdo bo lahko kandidiral za preiskovalnega sodnika. Ker je pravnikov primanjkovalo, so maja 1953 sklenili, da »bi bilo potrebno zato kandidirati za preiskovalne sodnike tudi takšne tovariše, ki imajo na eni strani dovolj izkustva z dosedanjim preiskovalnim delom pri UDV ali javnem tožilstvu, na drugi strani pa študirajo na pravni fakulteti kot izredni študenti ter imajo vse izgleda, da bodo pravno fakulteto tudi dovršili.«³⁵ Pri prenosu preiskave na sodišča pa se je očitno zatikalo, saj

³¹ Josip Broz Tito: *Borba za mir in mednarodno sodelovanje* (VIII. knjiga), Ljubljana 1959, str. 298.

³² Uradni list FLRJ, 1951, št. 13. Več o KZ iz leta 1951: L. Bavcon, A. Šelih: *Kazensko pravo*, str. 93–94; L. Bavcon, I. Bele, P. Kobe, M. Pavčnik: *Kazenskopravno varstvo države in njene družbene ureditve*, str. 177–185.

³³ Uradni list FLRJ, 1959, št. 30.

³⁴ Uradni list FLRJ, 1953, št. 40. Več o ZKP iz leta 1953: P. Kobe: *Kazensko pravni sistem, organi kazenskega pregona in pravosodja v času dachauskih procesov, v: Dachauski procesi*, str. 106.

³⁵ ARS, kabinet Borisa Kraigherja, 1953/1, dok. 117/53, prepis dopisa ZIS (kabinet Aleksandra Rankovića), str. 1–2.

³⁶ ARS, kabinet Borisa Kraigherja, 1953/1, dok. 117/53, dopis Državnega sekretariata za pravosodno upravo, 10. 7. 1953, str. 1–2.

je slovenski partijski vrh še leta 1958 ugotavljal, da poteka zelo počasi.³⁷

Čeprav je nova kazenska zakonodaja precej omejila samovoljo, je nekatera kazniva dejanja, zlasti tista zoper ljudstvo in državo, še vedno opredeljevala ohlapno. Kljub temu se je v petdesetih letih število političnih deliktov skokovito zniževalo ter v Sloveniji s povprečno 8,5 odstotnega deleža v kriminaliteti med letoma 1947 in 1949 zdrknilo na 0,3 odstotka vseh kaznivih dejanj. Pred sprejetjem popolnega kazenskega zakonika leta 1951 so slovenska sodišča zaradi političnih kaznivih dejanj vsako leto obsodila približno 1000 oseb, leta 1952 je njihovo število padlo na 207, naslednje leto na 91, v letih 1954 in 1955 pa na 44 oziroma 45 oseb.³⁸ Pretirano zatekanje k represiji tudi ni bilo več potrebno, saj se je oblast večine političnih nasprotnikov znebila v preteklih letih, nova miselnost pa je že dodobra prepojila zavest ljudi, ki so vsaj na področju politične delinkvence redkeje prihajali navzkriž z zakonom.

V nasprotju s trendi v kaznovalni politiki je v začetku petdesetih let naraslo število političnih sodnih procesov proti katoliškim duhovnikom, ki so jim sodili bodisi zaradi kolaboracije, sovražne propagande ali zlorabe vere v politične namene. Sodni procesi proti njim sovpadajo z najhujšo zaostritvijo odnosov med državo in katoliško cerkvijo, ki je konec leta 1952 privedla celo do prekinitve diplomatskih odnosov z Vatikanom.³⁹ Sredi petdesetih let je pritisk oblasti na katoliško cerkev popustil, hkrati pa je upadlo tudi število sodnih procesov proti duhovnikom.

Znižanje števila obsojenih zaradi političnih deliktov ni bilo le plod liberalnejše kazenske zakonodaje, temveč tudi posledica izločitve ilegalnih prehodov državne meje iz skupine političnih kaznivih dejanj. V prvi polovici leta 1951 so slovenska sodišča po starem zakonu o kaznivih

dejanjih zoper ljudstvo in državo obsodila 330 oseb, od 1. julija 1951, ko je stopil v veljavo novi kazenski zakonik, pa 114 oseb. Če bi med politične delikte sodil tudi ilegalni prehod meje, bi bila številka neprimerno višja, saj je bilo samo v drugi polovici leta 1951 zaradi tega obsojenih kar 723 oseb.⁴⁰ Število nedovoljenih prehodov državne meje je v petdesetih letih vseskozi naraščalo in postajalo pereč politični problem, zato so mu v najvišjih partijskih forumih namenjali precej pozornosti. Oktobra 1956 so slovenski politični voditelji ugotavljali, da gre predvsem za ekonomsko emigracijo, da je med prebežniki kar 80 odstotkov delavcev, med njimi tudi kvalificirani in visoko kvalificirani, 73 odstotkov pa da je mlajših od 25 let.⁴¹

V petdesetih letih je naraščala tudi klasična kriminaliteta, resen problem pa je postajal zlasti tako imenovani gospodarski kriminal. Po poročilih slovenskega notranjega ministrstva je število gospodarskih prestopkov samo v letu 1952 naraslo za 42 odstotkov, kar so skušali na eni strani pojasniti kot novo obliko sovražnega delovanja, na drugi strani pa kot posledico dejstva, da »je tudi zahtevnost ljudskih množic danes večja, in ker vsem potrebam ni mogoče ugoditi, krenejo nekateri na kriminalno pot«.⁴² Število kaznivih dejanj zoper gospodarstvo je naraščalo tudi v naslednjih letih, sredi petdesetih let pa je celo preseгло četrtnino vseh kaznivih dejanj v Sloveniji.⁴³

Po sprejetju novega kazenskega zakonika leta 1951 so sodišča izrekala tudi občutno milejše kazni. Obsodbe na smrt in dolgoletne zaporne kazni so bile odtlej razmeroma redke, zlasti če jih primerjamo z obdobjem med letoma 1945 in 1951, ko so slovenska sodišča z usmrtitvijo kaznovala kar 211 oseb, od tega 203 osebe zaradi političnih kaznivih dejanj. Po letu 1951 v Sloveniji smrtnih kazni zaradi političnih deliktov ni bilo več, izrečenih pa je bilo 12 obsodb na smrt za druga kazniva dejanja, zlasti za umore.⁴⁴ Med zadnjimi, ki so bili v Sloveniji obsojeni na smrt

³⁷ ARS I, fond CK ZKS, šk. 8, Seja izvršnega komiteja CK ZKS, 6. 6. 1958, str. 7.

³⁸ Podatki so povzeti po: ARS, kabinet Mihe Marinka, šk. 30, dok. 73/50, Poročilo o stanju in delu javnih tožilstev v LRS v letu 1949, str. 8; Statistični letopis LRS (1955), Ljubljana 1955, str. 328; Jugoslavija 1918–1988; statistički godišnjak, str. 431 in 433; Ljubo Bavcon: Ko se pojavijo kljukasti križi. Sobotna priloga, 11. 9. 1993, str. 25.

³⁹ Mateja Režek: »Vprašanje svobode vere je vprašanje osvoboditve cerkve od Vatikana«; odnosi med državo in katoliško cerkvijo 1949–1953. Zgodovinski časopis, 1999, št. 3, str. 367–390.

⁴⁰ ARS, kabinet Mihe Marinka, šk. 35, mapa 225/52, Analiza statističnih podatkov o delu sodišč LR Slovenije v letu 1951.

⁴¹ ARS I, fond CK ZKS, šk. 7, Seja izvršnega komiteja CK ZKS, 29. 10. 1956, str. 1.

⁴² ARS III, A-13-0, inv. 1559, Letno poročilo 1952, str. 4–5.

⁴³ ARS III, A-13-0, inv. 1560, Letno poročilo 1955, str. 2.

⁴⁴ Spisek obsojenih oseb, nad katerimi je bila izvršena smrtna kazen v času od 1945, v: Zdenko Zavadlav: Partizani, obveščevalci, jetniki; iz dosjeja Zavadlav 1944–1994, Ljubljana 1996 (Dokumenti in priloge).

zaradi kaznivih dejanj zoper ljudstvo in državo, sta bila Miha Štrumbelj in Franc Zupančič iz okolice Novega mesta. Novembra 1950 jima je ljubljansko okrožno sodišče izreklo smrtno kazen z obešenjem zaradi umora krajevnega aktivista OF, usmrčena pa sta bila 1. februarja 1951.⁴⁵ V Jugoslaviji je bila zadnja smrtna kazen za politični delikt izvršena leta 1954,⁴⁶ za klasična kazniva dejanja pa so jo jugoslovanska sodišča izrekala tudi kasneje. Na ozemlju Jugoslavije je bilo domala vsako leto izrečenih in izvršenih nekaj smrtnih obsodb, medtem ko je bila v Sloveniji zadnja smrtna kazen izvršena 30. oktobra 1959. Doletela je tridesetletnega Franca Rihtariča iz Očeslavcev, ki je pri poskusu pobega prek meje na radgonskem mostu ustrelil miličnika, mariborsko okrožno sodišče pa ga je spoznalo za krivega tudi vrste drugih kaznivih dejanj, zlasti vlomov in ropov.⁴⁷ Zadnji slovenski obsojenec na smrt je bil usmrčen trideset let pred formalno odpravo smrtni kazni v Sloveniji.

Medtem ko je število obsojenih zaradi klasičnih kaznivih dejanj v petdesetih letih naraščalo, je politična delinkvenca upadala. S kakšnimi političnimi kaznivimi dejanji so imeli organi pregona opravka v drugi polovici petdesetih let, pripravi poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve LRS iz leta 1955. Politična kazniva dejanja so bila v poročilu ocenjena kot malenkostna, saj so dosegla le 0,24 odstotni delež v kriminaliteti. Omejevala so se predvsem na sovražno propagando, pri čemer so bile najbolj razširjene »alarmantne in omalovažujoče razlage, s katerimi skušajo sovražni elementi zamegliti uspehe naše države v zunanji politiki in slabiti naša prizadevanja pri izgrajevanju in krepitvi družbenega upravljanja in komunalne ureditve«. Pomemben del sovražne propagande so bile tudi »razne šovinistične nacionalistične parole in tolmačenja raznih pojavov v naši notranji politiki in gospodarstvu.« Obenem so pisari poročila opozarjali, da »nekateri sovražno nastrojani ali odkrito sovražni ljudje poizkušajo dobiti pozicije v raznih državnih, družbenih, znanstvenih in kulturnih ustanovah v interesu širjenja svojega vpliva«, čemur bo treba v prihodnje nameniti več pozornosti.⁴⁸ O upadanju politične delinkvence so govorila tudi poročila

slovenskega vrhovnega sodišča. V poročilu za leto 1958 je denimo zapisano, da je »t.i. politični kriminal padel na minimum in da gre pri tej vrsti kriminala predvsem za sovražno propagando, torej za verbalne delikte največkrat alkoholu vdanih ter živčno in psihično neuravnovesjenih oseb.«⁴⁹

Med tedaj razmeroma redkimi političnimi sodnimi procesi v Sloveniji najbolj izstopa proces proti Jožetu Pučniku leta 1959. Pučnik je bil sodelavec Revije 57,⁵⁰ ki je združevala krog mlajših intelektualcev, zlasti literatov in filozofov. Ti so s svojim pisanjem kmalu zbudili pozornost oblasti, ki je od začetka petdesetih let resda dovoljevala nekakšen tihi pluralizem v kulturi, vendar je bila meja njene tolerance razmeroma nizka in precej spremenljiva. Revija 57 in Jože Pučnik sta tolerančni prag kmalu prestopila. Oktobra 1958 je bila zadnja številka revije zaplenjena, Pučnik pa aretiran. Obtožnica je Pučnika bremenila sovražne propagande in združevanja zoper ljudstvo in državo, za katero je bila po kazenskem zakoniku iz leta 1951 zagrožena kazen najmanj petih let strogega zaporja, v skrajnem primeru pa celo smrtna kazen. Sestavljena je bila na podlagi poročila UDV, ki je kot ključna obremenilna dokaza navedla Pučnikov članek Naša družbena stvarnost in naše iluzije ter njegovo pismo znancu. V sicer neobjavljenem članku je Pučnik pisal o partiji, ki se je povsem odtrgala od družbe in postajala vse bolj nezaupljiva, prepad med dejanskim in normativnim stanjem pa se je poglobljajal. S člankom je dregnil v zelo občutljivo točko politike, v nedotakljivost partije, zato je oblast v njem videla nevarnost za organiziranje opozicije. Slednje je UDV dokazovala zlasti s Pučnikovim pismom znancu, v katerem je govoril o urejanju konfliktov v podjetjih, omenjal pa je tudi možnost stavke. Iz tega je bila izpeljana obtožba, da je ustanavljal ilegalne skupine in jih pripravljajal na upor. Omemba stavke je oblasti močno vznemirila, saj so se komaj leto dni pred tem soočile s prvo veliko delavsko stavko v socialistični Jugoslaviji, ki je močno omajala prepričanje, da v socializmu ne more priti do nasprotij med delavskim razredom in njegovo »avantgardo«. O Reviji 57 so v najvišjih slovenskih političnih forumih precej razpravljali. Ocenjevali so jo kot nevarnost, ki jo je treba čimprej odstraniti, še več pozornosti pa so namenili

⁴⁵ Prav tam; glej tudi: Slovenski poročevalec, 13. 11. 1950, str. 4.

⁴⁶ Ivan Janković: Smrt u prisustvu vlasti; smrtna kazna u Jugoslaviji i svetu, Beograd 1985, str. 201.

⁴⁷ Slovenski poročevalec, 17. 4. 1959, str. 6.

⁴⁸ ARS III, A-13-0, inv. 1560, Letno poročilo 1955, str. 1 in 2.

⁴⁹ R. Ferjančič, L. Šturm: Brezpravje, str. 68.

⁵⁰ Več o tem: Mateja Režek: Ideološko ozadje ukinitve Revije 57. Nova revija, 1994, št. 151-152, str. 194-206.

vprašanju, kako v prihodnje preprečiti takšne primere. Edvard Kardelj je na devetem plenumu CK ZK Slovenije grajal neodločnost in popustljivost političnih voditeljev, ki »zamužamo, da bi z odločnejšo uporabo radikalnejših sredstev udarili tam, kjer je to potrebno. Ker zamujamo, imamo potem težje posledice. Tu mislim na Revijo 57. /.../ Treba je postaviti jasno mejo, kaj lahko v imenu demokracije še trpimo, kaj pa je treba v imenu socializma preprečiti.«⁵¹ Politični voditelj Pučniku morda res niso sami odmerili kazni, posredno pa so na sodišče vplivali že s pogostim in nadvse zaskrbljenim obravnavanjem primera. Marca 1959 je bil Pučnik pred okrožnim sodiščem v Ljubljani obsojen na devet let strogega zopora, leta 1962 mu je bila kazen znižana na sedem let, leta 1963 je bil po petih letih zopora pogojno izpuščen, že naslednje leto pa je bil zaradi člankov v Perspektivah znova zaprt za dve leti. Kazen bi lahko doletela tudi druge sodelavce Revije 57, vendar se je oblast odločila kaznovati samo Pučnika. Njegovi članki so bili namreč najbolj neposredni in zato najnevarnejši, poleg tega pa Pučnik, v nasprotju z nekaterimi drugimi sodelavci revije, ki so izhajali iz družin vplivnih politikov, ni imel nikakršnega političnega zaledja. Dolgoletna zaporna kazen je bila eksemplarična in je služila kot grožnja vsem, ki bi se utegnili preveč svobodno izražati, kar pomeni, da je kazensko pravo še vedno služilo kot sredstvo političnega pritiska. S tem namenom ga je oblast uporabljala tudi kasneje, čeprav si ga v Sloveniji nikoli več ni privoščila v tako rigorozni obliki.

Jugoslovansko pravosodje in kazensko pravo sta se v petdesetih letih otresla stalinističnega dogmatizma, vendar je bila pot do neodvisnosti sodstva in spoštovanja zakonitosti še dolga. Resolucija o krepitvi pravosodja in zakonitosti, ki so jo partijski voditelji sprejeli junija 1951, je namreč demokratizaciji odprla vrata predvsem na deklarativni ravni, neodvisnosti sodstva pa je položila precej majave temelje, saj je dopuščala posredno politično vplivanje na sodišča, ki se je lahko kaj kmalu sprevrglo v neposreden pritisk. Odprta je ostajala tudi možnost politične zlorabe kazenskega prava, čeprav si jo je po letu 1951 oblast privoščila razmeroma redko. V primerjavi s prvim povojnim obdobjem so bile spremembe na zakonodajni ravni precejšnje, vendar se pravosodje in kazensko pravo v praksi nista

približala ravni v demokratičnih državah. Neodvisnosti sodstva in demokratizaciji nasploh je namreč na poti stalo načelo enotnosti oblasti, še bolj pa politični monopol komunistične partije, ki se je poistovetila z državo.

Zusammenfassung

Die Unabhängigkeit der Justiz
auf dem Prüfstand

*Das Rechtswesen und das System der
politischen Strafrepession in Jugoslawien
(1948–1959)*

An der Schwelle der fünfziger Jahre hörte die KPJ-Führung auf, das sowjetische System rigide nachzuahmen und begann nach einem alternativen Modell des Sozialismus zu suchen. Den radikalen Veränderungen in der Ideologie folgten auch Veränderungen in der Praxis, die allerdings den ideologischen beträchtlich nachhinkten. Dennoch umfaßte das politische Tauwetter nahezu alle Bereiche des gesellschaftlichen Lebens, darunter auch das Rechtswesen und das Strafrecht, die bis dahin ein ausgesprochen sowjetisches Gepräge hatten.

Die politische Strafrepession war in Jugoslawien in den ersten Jahren nach dem Weltkrieg am schärfsten, als die kommunistische Partei die Macht und gleichzeitig die völlige Kontrolle über das Rechtswesen übernahm. Die politische Repression der Partei beruhte rechtlich vor allem auf dem Gesetz über Straftaten gegen das Volk und den Staat aus dem Jahr 1945, welches politische Delikte äußerst unpräzise definierte und damit nahezu alle Taten umfaßte, von denen die Machthaber meinten, sie müßten verfolgt werden. Da es bis zum Jahr 1951 kein vollständiges Strafgesetzbuch gab, behandelten einzelne Gesetze auch andere Gruppen von Straftaten. 1947 wurde nur der allgemeine Teil des Strafgesetzbuches verabschiedet, der lediglich einige grundsätzliche Bestimmungen über Straftaten, Straffähigkeit und Sanktionen beinhaltete, die aber die Grundrechte und Freiheiten der Staatsbürger bereits ernstlich gefährdeten. Das Gesetz übernahm zum Beispiel nicht den Grundsatz, wonach es keine Straftat und Strafe ohne entsprechendes Gesetz gibt, sondern führte eine Analogie bzw. Schlußfolgerung zu ähnlichen Straftaten ein. Damit trat es den Grundsatz der Gesetzmäßigkeit mit Füßen und öffnete der Willkür Tür und Tor. Die ohne-

⁵¹ ARS I, fond CK ZKS, šk. 7, IX. plenum CK ZKS, 5. 12. 1958, str. 73.

hin repressiven Gesetze wurden wegen ihrer möglichen exzessiven Auslegung noch schärfer. Unter dem Einfluß der sowjetischen Theorie entstand 1948 auch das Gesetz über das Strafverfahren, das die Rechte des Beschuldigten und die Rolle des Verteidigers in den Hintergrund drängte, während es die Rolle des Staatsanwaltes und der Organe der Staatssicherheit mehr als üblich hervorhob. Die Organe der Staatssicherheit sollten unter Aufsicht des Staatsanwaltes tätig sein, hatten aber in Wirklichkeit eine entscheidende Rolle im gesamten Strafverfahren, da die Staatsanwaltschaft nicht selten nur die Entscheidungen der Staatssicherheitsorgane juristisch formulierte und das Gericht sie vor der Öffentlichkeit bestätigte. Da die revolutionären Machthaber das Prinzip der Gewaltentrennung in der Praxis aufhoben, hatte die Legislative keinerlei Selbständigkeit. Die politische Treue der Justiz sicherten sich die Machthaber auch mit anderen Maßnahmen, insbesondere mit der Einführung von Laienrichtern ohne juristische - nicht selten auch ohne jegliche andere - Ausbildung, die der neuen politischen Ordnung um so ergebener waren.

Die Ansichten der Obrigkeit über das Rechtswesen änderten sich am Beginn der fünfziger Jahre. Eines der wichtigsten Dokumente, das in diesen Bereich eingriff, war die Resolution über die weitere Stärkung des Rechtswesens und der Gesetzmäßigkeit, angenommen am 4. Plenum des ZK KPJ im Juni 1951. Die Parteiführung setzte sich für eine Festigung der Gesetzmäßigkeit und eine Ergänzung der Gesetzgebung ein. Sie betonte außerdem, daß die Richter nicht nur dem Sozialismus ergeben, sondern auch juristisch geschult sein müssen, womit die Institution der Laienrichter zumindest prinzipiell abgeschafft war. Die Gerichte sollten die Untersuchung von Straftaten übernehmen, die Funktion des Staatsanwaltes sollte auf die Anklagevertretung vor Gericht beschränkt werden und die bisher stigmatisierten Anwälte sollten im Strafverfahren mehr Gewicht bekommen. Außerdem wies die Parteiführung ausdrücklich die Einmischung lokaler Behörden in die Arbeit der Gerichte zurück - nicht aber die Einflußnahme der höchsten Stellen. Durch das prinzipielle Verbot der Einmischung lokaler Behörden war zwar ein Schritt zur Unabhängigkeit der Gerichte getan, doch kann man nicht von einer echten Selbständigkeit der Justiz sprechen, da die Gerichte immer noch in Übereinstimmung mit der Parteipolitik entscheiden mußten.

Obwohl deklarativ eine größerer Unabhängigkeit der Gerichte und ein Verbot der Einmischung von lokalen Stellen gefordert wurden, ging die Entwicklung oft einen anderen Weg. Die Anleitungen von oben waren nämlich unklar und zweideutig und die Entscheidung, wo die Grenze zwischen unmittelbarer Einmischung und mittelbarer politischer Einflußnahme zu ziehen war, blieb meist den lokalen Parteikomitees überlassen. Die eingeschränkte Unabhängigkeit der Gerichte wurde nur von wenigen respektiert und Gerichtsentscheidungen wurden sogar in der Presse angegriffen. Der Dissens mit einzelnen Gerichtsentscheidungen schlug nicht selten in eine allgemeine Kritik an der Justiz um, die die revolutionären Veränderungen in der Gesellschaft nicht verstünde, der überlebten Denkweise unterliege und bei Formalismen Zuflucht suche, die vor allem die Gegner des Sozialismus schützten.

Die milderen Urteile, an denen sogar die einflußreichsten Politiker Anstoß nahmen, waren die Folge der neuen Strafgesetzgebung und des politischen Tauwetters nach dem Bruch mit dem Stalinismus. Das 1951 verabschiedete neue Strafgesetzbuch schaffte im allgemeinen Teil die Analogie ab und schränkte damit Willkür und Ungesetzlichkeiten ein. Im Gegensatz zum alten Strafgesetzbuch beinhaltete es auch einen besonderen Teil mit dem Verzeichnis der verbotenen Taten und der damit verbundenen Strafen. Zwei Jahre danach wurden ein neues Gesetzbuch über das Strafverfahren angenommen, das die Allmacht der Staatsanwälte einschränkte, den Gerichten die Untersuchung übertrug und das Recht des Beschuldigten auf Verteidigung ausweitete. Damit rückte das Strafrecht zumindest auf gesetzgebender Ebene vom Stalinismus ab.

In den fünfziger Jahren nahm die Zahl der politischen Delikte sprunghaft ab und fiel in Slowenien von einem fast 10% Anteil an der Kriminalität auf 0,3% aller Straftaten. Eine übertriebene Zufluchtnahme zur Repression war auch nicht mehr notwendig, hatte sich doch die Obrigkeit in den Jahren zuvor des Großteils der politischen Gegner entledigt. Außerdem hatte die neue Denkweise das Bewußtsein der Menschen bereits durchdrungen, so daß sie zumindest im Bereich der politischen Delinquenz seltener mit dem Gesetz in Konflikt kamen. Die Gerichte verhängten auch spürbar mildere Strafen. Todesurteile waren von nun an verhältnis-

mäßig selten, besonders im Vergleich zur Periode zwischen 1945 und 1951, als slowenische Gerichte über 211 Personen die Todesstrafe verhängt hatten. Nach 1951 gab es in Slowenien keine Todesstrafe für politische Delikte mehr, während im übrigen Jugoslawien die letzte Todesstrafe für eine politische Straftat 1954 vollstreckt wurde. Für die „klassischen« Straftaten verhängten Gerichte auch weiterhin Todesstrafen. In Slowenien wurde die letzte Todesstrafe 1959 vollstreckt und formal wurde die Todesstrafe erst 1989 abgeschafft.

Das jugoslawische Rechtswesen und Strafrecht schüttelten in den fünfziger Jahren den stalinistischen Dogmatismus ab, doch war es noch ein langer Weg bis zur Unabhängigkeit der Gerichte und der Achtung der Gesetzmäßigkeit. Die von den politischen Führern im Juni 1951 angenommene Resolution öffnete nämlich nur

deklarativ einer Demokratisierung das Tor und stellte die Unabhängigkeit der Gerichte auf tönernen Füßen, da sie den mittelbaren politischen Einfluß auf die Gerichte zuließ, der sich nicht selten zu direkter Einflußnahme ausweitete. Auch die Möglichkeit des politischen Mißbrauchs des Strafrechts blieb bestehen, auch wenn sich dies die Obrigkeit nach 1951 verhältnismäßig selten erlaubte. Im Vergleich zu den ersten Nachkriegsjahren waren die Veränderungen auf der gesetzgebenden Ebene beträchtlich, doch näherten sich Rechtswesen und Strafrecht in der Praxis keinesfalls dem Niveau demokratischer Staaten an. Gegen die Unabhängigkeit der Justiz und die Demokratisierung überhaupt stand nämlich der Grundsatz der Parteieinheit, vor allem aber das politische Monopol der kommunistischen Partei, die sich mit dem Staat gleichsetzte.